

Vajda Zsuzsanna

Fejlődnek a gyerekek, vagy csak nőnek?

Hozzászólás Bodor Péter: A fejlődéslélektan és a fejlődés teleologikus fogalma című írásához

Felettébb örültem Bodor Péter írásának, amely talán hozzájárul, hogy a hazai szakmai közönség is tudomást vegyen a gyerekkori fejlődés pszichológiai értelmezésében az elmúlt évtizedekben bekövetkezett változásról. A fejlődésfogalom kiürülése távolról sem új fejlemény: mint arra hamarosan visszatérek, a fordulat már a 70-es évek végén bekövetkezett az amerikai pszichológiában. Az azóta eltelt több mint negyedszázad során a fejlődéslélektan megváltozott koncepciója nemcsak a kutatási témákra és a szigorúan vett szakmai irodalomra volt hatással, hanem gyökeresen átformálta az alkalmazást is. A normatív szemlélet elutasítása, az életkori különbségek jelentőségének leértékelése, a fejlődésfogalom kiterjesztése az egész életútra mind e koncepcionális változás következményei. Írásomban három fő kérdéssel foglalkozom. Az első a probléma, a fejlődés koncepciójának átalakulását kísérli meg nyomon követni. A következő kérdés, amely válaszra vár, hogy miért vette mintegy „szó nélkül” tudomásul a hazai szakmai közönség a gyermeki fejlődés értelmezésének gyökeres átalakulását? A harmadik kérdés, amellyel foglalkozom, a koncepcionális változásnak a tudomány belső fejlődésén túlmutató okaihoz kapcsolódik.

A fejlődés tündöklése és bukása

Katherine Nelson, a gyermeki emlékezet ismert kutatója a következőképpen foglalja össze a fejlődéslélektanban uralkodó felfogások második világháború utáni történetét: a behaviorista megközelítések túlsúlya után egy időre a Piaget által képviselt „konstruktivizmus” vált széles körben elfogadottá. A 60-as években azonban – írja Nelson – Chomsky és Bruner munkásságával megszületett az „amerikai válasz Piaget fejlődéslélektanára” (Nelson 1991: 95). A Bruner által képviselt modell – szögezi le – Piaget-val ellentétben nem a művelti gondolkodásra, hanem a reprezentációra helyezi a hangsúlyt, Chomsky nyelvelsajátítás-

Készült az OTKA 75295 sz. kutatási pályázat támogatásával.

ra vonatkozó elmélete pedig a veleszületett sajátosságok fontosságára hívta fel a figyelmet. Nelson szerint Rosch lingvisztikai eredményei, amelyek bebizonyítják, hogy a gyerekek a nyelvvel együtt logikai szerkezeteket is elsajátítanak, cáfolják Piaget arra vonatkozó feltételezését is, hogy a gyerek nem képes logikai műveletekre. Hatással volt a fejlődéslelektan művelőire a szélsőségesen innatista Jerry Fodor is, aki elutasítja, hogy a logikai gondolkodás létrejöttében bármilyen szerepe volna a környezettel való interakciónak (1975, 1981). Katherine Nelson ekképpen pontosan a gyerekek vizsgálatának azt a módját körvonalazza, amely nem a felnőtthez viszonyítja a gyereket, nem foglalkozik a fejlődés célstádiumával, ezektől függetlenül igyekszik megragadni a gyereki sajátosságokat.

Nelson írása a William Kessen (1925–1999) tiszteletére készült kötetben jelent meg. Az ünnepelt, Kessen, a Yale egyetem professzora, az amerikai fejlődéslelektan meghatározó alakja volt, aki az elsők között létesített laboratóriumot csecsemők vizsgálatára. Kezdetben Piaget híve és népszerűsítője volt, ám a hetvenes években egyre kritikusabb volt mestérével szemben. A világ távoli tájain, többek között Kínában, a Szovjetunióban, valamint Európa számos országában tett utazásai nyomán érdeklődése egyre inkább a fejlődés kulturális kontextusa irányába fordult. Az *American Psychologist* című folyóiratban 1979-ben megjelent nagy hatású cikkében kulturális terméknek nevezi az amerikai gyerekeket (Kessen 1979). Ám nemcsak az amerikai gyerekeket alakítják kulturális erők, hanem a fejlődéslelektant is – szögezi le. Az 1984-ben Sternberg kognitív fejlődésről szóló munkájához írott előszavának címe már egyértelműen utal a fejlődéslelektanban bekövetkezett koncepcionális változásra: „A fejlődés korszakának vége”. Ebben a tanulmányban Kessen a következőket írja: „Piaget-t minden művében a rendszeresség, az egyszerűség és az emberi gondolkodás befejezett formái iránti elkötelezettség irányította. Mi a rendszertelenség, a komplexitás, és még határozottabban a csecsemőkori gondolkodás befejezetlen formáinak jelentősége mellett érvelünk” (Kessen 1984: 11). 1990-ben Kessen a *The Rise and Fall of Development* (A fejlődés tündöklése és bukása) című könyvében végérvényesen mondja ki a fejlődés teologikus koncepciójának elvetését. A már idézett, 1991-ben megjelent kötetben több volt tanítványa is üdvözli Piaget „megdöntését” (l. pl. Frye és Siegel). Ebben az időben már javában zajlanak az azóta rendkívüli karriert befutó habituációs kutatások, amelyekkel szemben – tudjuk meg Bornstein és Mayes (1991) tanulmányából – Kessen meglehetősen szkeptikus volt. A habituáció módszerével végzett kognitív kutatások célja – mutat rá a szerzőpáros –, hogy bebizonyítsák: a kisgyermek kognitív képességei lényegüket tekintve nem különböznek a felnőttekéétől.

A Kessent üdvözlők többsége határozottan állást foglal amellet, hogy az „elméletek” korszakának vége. Kétkednek benne, hogy a fejlődést a változó kulturális feltételek között univerzális szakaszosság jellemezné. A kontextus iránti érdeklődés előtérbe kerülése és a fejlődésre vonatkozó ismeretek relativitásának hangsúlyozása mellett mind több képességet sorolnak a veleszületett, környezeti tényezők által nem befolyásolt sajátosságok közé – nem véve róla tudomást, hogy ez a megközelítés tartalmazza az univerzalizálás implicit feltevését.

Néhány, főként európai neveltetésű kutató számára azonban kevésbé elfogadhatóak az új fejlemények. Az *Annals of Theoretical Psychology* című, elsősorban holland és német szerzők által szerkesztett könyvsorozat szintén 1991-ben külön kötetet szentelt a fejlődéslelektan elméleti változásainak. Az egyik hozzászóló, Overton éleslátóan állapítja meg, hogy a „tiszta empirián” alapuló módszer távolról sem jelenti azt – miként hívei állítják –, hogy alkalmazói előfeltevések nélkül művelnék a tudományt. Az „empirikus kutatás” egyedüli érvényes-

ségének hangoztatása maga is egy előfeltevés, az empiria iránti elkötelezettség is állásfoglalás meghatározott episztemológiai és metafizikai előfeltevések mellett – hívja fel Overton a figyelmet. A szerző aggasztónak találja a fejlődés-lélektani kutatás szétaprózottságát, az egységbe nem integrálható eredmények féktelen gyarapodását, amelyet összekapcsol a tudományban eluralkodott relativisztikus szemlélet térhódításával, a Feyerabend nevével fémjelzett „minden mehet” fordulattal (Overton 1991). Van Geert, a kötet szerkesztője és szerzője tanulmányában részletesen foglalkozik a fejlődés-lélektan és a fejlődésfogalom anomáliáival. A fejlődés az indoeurópai nyelvekben (*development, Entwicklung*) a változás egy különleges fajtáját jelenti – állapítja meg.¹ A fejlődés tehát különleges változás, amely meghatározott irányban, egy célpont, végstádium felé halad. A fejlődés kibontakozásként való értelmezése azt is jelenti, hogy a kezdeti stádiumban potenciálisan benne rejlik a folyamat további menete (Van Geert 1991).

Van Geert rávilágít, hogy a fejlődés-lélektani modellek kritikus pontja a cél különleges természete. A gyermekkori fejlődés célja elkerülhetetlenül ideologikus természetű. Leszögezi, hogy az emberi lényeknek nincsenek olyan belső strukturális tulajdonságaik, amelyek meghatároznák a célállapotot. A fejlődés-lélektan hagyományos céltételezése – a felnőtté válás – jelentős részben kulturális konstrukció. Ezt elfogadva azonban az ideologikusság a fejlődés-lélektan explicit és strukturális tulajdonsága lesz. Van Geert álláspontja szerint a tudomány nem vállalhatja magára erkölcsi-eszmei szempontok képviselését. Javaslat, hogy a fejlődés-lélektan művelői kizárólag olyan területekkel foglalkozzanak, amelyek formálisan leírhatók és rendelkeznek belső logikával. Véleménye szerint ilyen a nyelvésajátítás, amelynek vizsgálatában újszerű megközelítésekhez vezetett Chomsky generatív nyelvtana. Van Geert azonban maga is kétségesnek találja, kiterjeszhető-e Chomsky megközelítése a fejlődés-lélektan egész területére. Így ugyanis a fejlődés jelentős aspektusai kimaradnak a kutatásból. Miként Bodor tanulmánya rávilágít, tulajdonképpen ez is történt: a fejlődés-lélektani kutatások túlnyomó többsége a pszichológiai funkciók meghatározott szegmensét, a kognitív funkciókat célozza meg (Van Geert 1991).

Az *Annals* szerzőihez hasonlóan aggasztónak látta a helyzetet és a Bodoréhoz igen hasonló helyzetképet fest a *Handbook of Child Psychology* című négykötetes, a lélektan legújabb eredményeit összefoglaló kézikönyvben 1997-ben megjelent tanulmányában az Észtországbán született és nevelkedett, majd az Egyesült Államokba települt Jaan Valsiner. Az ő meggyőződése azonban Van Geerttel ellentétben egyértelműen az, hogy a gyermekkori fejlődés nem vizsgálható ideológiamentesen, tisztán biológiai keretben (Valsiner 1997).

Valsiner egyetértően idézi a norvég pszichológus és tudománytörténész, Smedslund megállapítását, amely szerint a pszichológiai kutatások jelentős része valójában álempirikus. Gyakran olyan kapcsolatok „empirikus” vizsgálatát végzik el, melyek logikusan következnek a felhasznált fogalmak jelentéséből. Például, mintha megvizsgálnánk, vajon minden agglégény valóban férfi és nőtlen-e. Ez részben az empirikus kutatások „túlburjánzásának” köszönhető – állapítja meg Valsiner. Diagnózisa szinte szó szerint azonos (az ezt a tanulmányát feltehetően nem ismerő) Bodoréval: nem láthatók az egyedítő az általánosig vezető utak, olyan helyzet alakult ki, amelyben „a fától nem látjuk az erdőt”.

¹ A francia és az angol nyelvben használt latin eredetű 'development' és a német 'Entwicklung' értelme 'kibontakozás' (V. Zs.).

Különböző okokra vezethető vissza, hogy a gyermekpszichológiában egyre nő az ismeretek széttagoltsága. Először is, az elmúlt néhány évtizedben bizonyos szociális normák váltak uralkodóvá a tekintetben, hogyan végezzük az empirikus kutatásokat. E normák eltávolították a kutatót a jelenségtől, ezáltal valójában elidegenítették az induktív módon absztrahált ismereteket az emberi élet valóságától (Valsiner 1997: 89).

Valsiner határozottan állást foglal azzal az erőfeszítéssel szemben, amely a pszichológiát, és ezen belül a gyereki fejlődés kutatását mindenáron a természettudományok körébe igyekszik utalni. A pszichológia jelenségvilágában determinált és indeterminált elemek találkoznak – szögezi le. Az élőlényeket éppen az különbözteti meg az élettelen tárgyaktól, hogy önszerveződő rendszerek, amelyek dinamikus kölcsönhatásban vannak a környezettel. Hangsúlyozza, hogy a gyermek fejlődése is ilyen. A folyamatosan változó környezeti hatások nem jósolhatók meg és nem foglalhatók sémákba, ennél fogva a fejlődés bizonyos mozzanatai sem láthatók előre. Valsiner úgy látja, hogy a fejlődéslélektan területén zajlik a koncepciók összecsapása a struktúrák, az egész minőségi többletét hangsúlyozó német–kontinentális kultúrához kötődő alklélektan és a szerkezetek elemekre bonthatóságát valló angol–amerikai pszichológia között. A fejlődésfogalom meghatározásánál a William Stern és Heinz Werner által teremtett hagyományhoz nyúlna vissza.

Werner ortogenetikus modellje a fejlődést olyan folyamatnak látta, amelynek során az organizmus egyre differenciáltabb választ képes adni a folyamatosan változó környezeti ingerekre, részben annak következtében, hogy a korábbi válaszok a fejlődés részévé válnak. Valsiner szerint a Werner és a szovjet pszichológusok – Vigotszkij és Baszov – által képviselt differenciáló modell alkalmas a gyermeki fejlődés leírására. Ezek az elméletek – álláspontja szerint – új támogatást kaphattak a rendszerelméleti megközelítésektől (Valsiner 1997).

Ám a dolgok nem ebben az irányban fejlődtek tovább. Az alklélektan és a kontinentális pszichológia rég nem létezik. A pszichológiának gyakorlatilag minden területén bekövetkezett az, amit Hewstone és Stroebe a *Szociálpszichológia* című kötet előszavában írnak: „(...) Hitler távolította el Közép-Európa nagy részéből mindazokat az embereket és eszméket, akik és amelyek a szociálpszichológiában számítottak. Ebbe a légüres térbe ömlött bele az 1945 utáni években az amerikai pszichológia, ahelyett, hogy az emigránsok tértek volna vissza” (Hewstone és Stroebe 2007 [1988]: 29).

Kurt Danziger – a ma 85 éves, Németországból zsidó származása, Dél-Afrikából pedig politikai meggyőződése miatt emigrálni kényszerülő tudós – a következőképpen ír az amerikai pszichológia térhódításáról:

A második világháború után a pszichológia nemzetközi pozíciója drasztikusan megváltozott. Bármilyen is volt a szándék és a cél, a tudományos lélektannak csupán egy nagy nemzeti központja élte túl a háborút, és ez az USA volt. És nemcsak túlélte, hanem hatalmas presztízsré és igen jelentős forrásokra tett szert [...] Míg korábban több központ is létezett, amelyek nagyjából egyenrangúakként voltak képesek részt venni nemzetközi vitákban, mostantól fogva egyetlen központ volt, amely árnyékot vetett a többire. Ehhez a központhoz képest az összes többi periférikus helyzetben találta magát. A tudományos pszichológiának létrejött egy világközpontja, amely elméleti és gyakorlati modelleket hozott létre a periférián élő többiek számára (Danziger 2007: 4).

Danziger arra is kitér, hogy a szovjet szférán kívül a világ minden táján amerikai tankönyveket kezdtek használni az egyetemeken, a tudományos publikációkkal szembeni tartalmi és formai elvárásokat az Amerikai Pszichológiai Társaság szabta meg, csakúgy, mint a kutató-

si és statisztikai módszereket. Az amerikai befolyás nagyfokú homogenizációt idézett elő a kísérleti módszertanban éppúgy, mint a kutató témákban és az interpretáció módjában.

Danziger helyzetjelentése főbb vonalakban reálisnak tűnik, bizonyos tekintetben mégis pontosításra szorul. Valójában az, ami a világot meghódította, nem „az” amerikai pszichológia, hanem annak néhány, nagy befolyásra szert tett iskolája, amely az Egyesült Államokban is háttérbe szorította az eltérő véleményeket. Arról, hogy számos, a józan észszel is kétségesnek tűnő, mégis megkérdőjelezhetetlenné váló tudományos módszer és állítás korábban kritikák tárgya volt, csak véletlenszerűen szerezhettünk tudomást. Így a már idézett, Kessen tiszteletére készült kötetben található egy határozottan kritikus szellemű tanulmány Chomsky nyelvészajátítás-elméletével kapcsolatban (Keith Nelson 1991). A *Brain and Behavioral Sciences* 1984-es évfolyamának első száma negyven oldalon adja közre a Mary Ainsworth-féle „idegen helyzet” kísérlet bírálatát (Lamb et al. 1984). A vitát tíz évvel később ismertető R. Karentól (1994) megtudhatjuk, hogy Ainsworth még válaszolni sem volt hajlandó, pedig más, nagy tekintélyű bírálói is akadtak: Bronfenbrenner és Kagan is kétségeit fejezte ki az „idegen helyzetben” tapasztaltak általánosíthatóságával kapcsolatban (Karen 1994). Az „idegen helyzet” mindennek ellenére azóta is az egyik sláger a fejlődés-lélektani kutatásban.

Hogy valójában milyen tudománytörténeti, politikai, kulturális és hatalmi tényezők alakították a fent vázolt helyzetet, arról legfeljebb sejtéseink lehetnek. Az viszont feltehetően az amerikai gondolkodási hagyomány-elméletek és a metafizikai kérdések iránti jól ismert el-lenszenvével függ össze, hogy a pszichológiában az elméleti kérdések fokozatosan kiszorultak a szakmai gondolkodásból. Az *Annals of Theoretical Psychology* utoljára 1994-ben jelent meg. A pszichológia elméleti kérdéseivel foglalkozó nemzetközi társaság ugyan még létezik (ISTP: International Society of Theory of Psychology), van hasonló című folyóirat is, de nem tett szert komoly befolyásra. Valsiner továbbra is előad nagy tekintélyű konferenciákon, de személyes honlapján „világutazóként” jellemzi önmagát. A kurrens fejlődés-lélektani folyóiratokban (*Child Development, Developmental Psychology*) elvétve, vagy elvétve sem találkozzunk elméleti kérdésekkel foglalkozó írásokkal. A hazai pszichológusképzésben használt amerikai kézikönyvekben legfeljebb utalást találhatunk arra nézve, hogy a fejlődés-lélektanban is felmerülhet az értelmezési keret problémája. Jellegzetes a magyarra is lefordított, a hazai egyetemeken széles körben használt Cole házaspár eljárása: szükségesnek tartják kiemelni egy fél oldalon, mennyire fontos az elméleti háttér, csak hogy ők maguk ennél többet nem foglalkoznak vele (Cole és Cole 2004: 58).

A végeken

Ez volna hát a fejlődésfogalom kimúlásának rövid története, amelynek sok fontos összetevőjére nem tudunk kitérni. Például a fejlődési pszichopatológiára – amely gyökeres szemléletváltással kontinuitást feltételez a gyermek- és felnőttkori mentális betegségek között – és a gyógyszergyártók nyilvánvaló szerepére ebben. Vagy a „tudásgyár” jelenségére: az akadémiai kutatás és cikkgyártás tömegfoglalkozás lett, az így kialakuló versenyben egyre kevésbé számít a tartalom. Most a korábban említett második kérdéssel foglalkozunk: miért vette a hazai szakma ilyen könnyen tudomásul a fejlődés-lélektan elméletében és alkalmazásában bekövetkezett nem kis jelentőségű változásokat?

A rendszerváltás után a hazai pszichológia minden fenntartás nélkül csatlakozott a „main stream”, vagyis a tekintélyes amerikai egyetemeken művelt és képviselt koncepciókhoz. Nem sok választása volt – mint láthattuk, Európa fejlett országaiban már régóta ez volt a helyzet. Mégis van abban valami szürreális, ahogyan a korábban a pluralizmusért és a vitákért küzdő tudományos értelmiség vívmányként, a tudományos szabadság kiteljesüléseként vette tudomásul a pluralizmus és a viták felszámolódását és mondott le az önálló véleményalkotásról az elmúlt két évtizedben. Igaz, a hegemonia természetéhez tartozik (a gazdaságban is), hogy a periféria tagjai nem ápolnak egymással kapcsolatokat, jobbra nem is vesznek egymásról tudomást. A kommunikáció minden válfaja a központon keresztül zajlik. Így zéró annak az esélye, hogy tegyük fel, a magyar, a szerb, a cseh, vagy akár a német pszichológusok esetleges kritikai észrevételeiket megosszák egymással, esetleg összefogva új irányt jelöljenek meg. Annál is inkább, mert közülük számosan immár amerikai egyeteméről publikálnak, magukévá téve az ottani elvárásokat. Ma gyakran úgy készülnek tudományos munkák, hogy még az azonos nyelven (de nem angolul) író szerzők, kollégák is kimaradnak a hivatkozások közül. Így azután különvéleményeket semmi értelme hangoztatni. Nemhogy befolyásra nem lehet szert tenni általuk, de még tudomást sem vesz róluk senki.

Nem meglepő tehát, hogy a gyermekkori fejlődés elméleti problémái azután sem keltették fel az érdeklődést itthon, hogy több mint tíz évvel ezelőtt írtam róluk *A gyermek pszichológiai fejlődése* című könyvem második kiadásában. Ugyanitt ismertettem az *Annals* már idézett számában megjelent tanulmányokat. Részletesen foglalkoztam annak a kérdésével is, használható-e ugyanaz a fejlődésfogalom a felnőttkori („egész életen át tartó”) fejlődésre, mint a gyerekekére (szerintem nem). A könyv összesen három kiadást ért meg, közel tízezer példányban elfogyott. Népszerű volt, mivel a hagyományos szemléletnek megfelelően életkorok szerint tárgyaltam a fejlődést, ellentétben a mindenütt használt amerikai fejlődés-lélektani kézikönyvekkel. Az utóbbiak, éppen a fejlődés ideájának Bodor által is regisztrált halványulása miatt, egyre kisebb jelentőséget tulajdonítanak az életkoroknak. Helyette megpróbálják elkülönítve követni a „kognitív”, „szociális”, „morális” stb. funkciók fejlődésmenetét, a szintén a fősodorhoz tartozó, részben Piaget bírálataként született modulelméletnek megfelelően, amely szerint az egyes pszichológiai funkciók elszigetelten fejlődnek, nem hatnak egymásra. Az elvi problémák mellett a funkció szerinti követés praktikus hátrányokkal is jár: a különböző szerzők által jegyzett, ám egymásra tojásként hasonlító amerikai tankönyvek olvasása nyomán nem tudjuk magunk elé képzelni, milyen is egy három-, négy-, tíz vagy tizenkét éves élő gyerek. Ezentúl a fejlődésfogalom által teremtett logikai szerkezet hiánya az anyagot lényegében tanulhatatlanná teszi. Így azután sokan szívesebben tanítottak-tanultak az én könyvemből, de szinte biztos vagyok benne, hogy az elméleti fejezetet a többség nem olvasta el, és feltehetően nem is tanította senki. Nem meglepő, hogy az egyébként alapvetően más szakterületen működő Bodor Péterhez sem jutott el.

Most sincs túl sok illúzióm afelől, mekkora érdeklődést fog generálni erőlködésünk, amellyel szóvá tesszük, hogy a széles körben elterjedt, magas impakt faktorokat osztogató, tekintélyes folyóiratoknak és a híres egyetemek által támogatott szemléletnek súlyos korlátai vannak. De a valódi tudományos gondolkodást gyakran nem övezi túl nagy ünneplés és dicsőség, csak utólag derül ki, hogy az igazságok nem éppen arra vannak, amerre a többség igyekszik. Legalább ezzel a homályos reménységgel vigasztalhatjuk magunkat.

Térjünk rá most a harmadik kérdésre: tulajdonképpen minek köszönhető ez a változás, a fejlődés fogalmának kiürülése?

A fejlődés végnapjai?

Bodorhoz hasonlóan én is úgy gondoltam, hogy a fejlődésfogalom eltűnése összefügg a Somlai és Sárkány által regisztrált jelenséggel, azzal, hogy az evolúció és a progresszió ideája sokat veszített a népszerűségéből a 19. század óta. De vajon miért? Ami a fejlődéslélektant illeti, azt hiszem, Bodor jó helyen keresgéli a magyarázatot. Ha a gyerekkori fejlődés célja – fejtegeti –, hogy a gyerek hasonlóná váljon a felnőttekhez, ez involválja, hogy a felnőttesség magasabb rendű minőség. Mint láttuk, tekintélyes szerzők osztják Bodor véleményét a tekintetben, hogy a fejlődés vizsgálatába így óhatatlanul bekerülnek morális és ideologikus szempontok is. Ennél azonban konkrétabb kifogásai is vannak például Frye-nak, a Kessen kötet egyik szerzőjének (Frye 1991). Az egyéni fejlődés progresszióként való értelmezése hasonló torzulásokra vezet – állapítja meg –, mint ha a nyugati kultúrát jellemezzük haladásként. Mindkettő megkérdőjelezendő. A gyermek fejlődésére nem tekinthetünk úgy, mint ami „a kevésbé jó színtről a jobb irányában mozdul el” (i. m. 267). Ha feltételezzük, hogy a gyermeki fejlődés egy cél felé halad – írja Frye –, akkor a korábbi eseményeket e cél szempontjából fogjuk megítélni. Sőt ami még veszedelmesebb: nem csupán a változásokat értékeljük e végpontnak megfelelően, hanem a gyerek képességeinek értékelését attól fogjuk függővé tenni, mennyire vannak távol e végponttól (i. m. 268).

A fejlődésfogalom bírálatát Frye tehát szélesebb körű civilizációs bírálattal kapcsolja össze: a nyugati kultúra sem progresszió, szögezi le, úgy tűnik, anélkül, hogy tisztában volna az állítás súlyos implikációival. Egyebek között ne tévesszük szem elől, hogy az amerikai kultúra és gazdaság jelentős mértékben az európai felvilágosodás és progresszió terméke. Túlságosan messzire vinne annak vizsgálata, honnan ered társadalmilag a kultúrának ez a fajta bírálata, ezért szorítkozzunk a pszichológia területére. Frye és mások, többek között Kessen kiábrándulását a fejlődés teleologikus ideájából az okozta, hogy szembesültek vele: a fejlett országokban végzett fejlődés-lélektani megfigyelések a világ más tájain nem feltétlenül állják meg a helyüket. Valójában a nyugati, többek között az amerikai kulturális hegemoniát vélték bírálni, amikor leszögezték: az Egyesült Államokban született tudományos tapasztalatokat nem lehet univerzálisan érvényesnek tekinteni. Csakhogy ez a sok (de nem minden) tekintetben igaz tétel súlyos ellentmondásokhoz vezet ma, amikor a nyugati kultúra vívmányai kétségkívül meghódították a világot. Kimondhatjuk, hogy bizonyos intelligenciafajta, vagy szint elérése nyugati norma, ami nem várható, mondjuk, egy kambodzsai kisgyermektől, ezért ott másként kell szervezni az oktatást. Csakhogy így a kambodzsai gyerekek számára végérvényesen megszűnik annak a lehetősége, hogy akár hazájukban a „nyugati” eredetű globális feltételek által megszabott tudáshoz és társadalmi előmenetelhez jussanak. Vagy leszögezhetjük angol szociológusokkal (James és Prout 1990) egyetértve: az, hogy egy iskolás korú gyerek munkával pénzt keres, teljes mértékben illeszkedik bizonyos (vietnami, pakisztáni, indiai stb.) kultúra hagyományaihoz. De vajon miért helyteleníti a gyerekek dolgoztatását mégis (teljességgel hiábavalóan) az ENSZ gyermekjogi chartája?

Véleményem szerint azonban a fejlődésfogalom kiürülése több, mint a tudományos fel fogás változása. Valójában az utóbbi is a társadalmi - történelmi körülményekbe ágyazott; a Somlai és Sárkány által említett jelenség, az evolúció eszméjének hanyatlása sem pusztán ideológiai változás. Számos érv sorakoztatható fel amellet, hogy a modernizáció korszaka – a háborúk és egyéb borzalmak ellenére – emberek tömegei számára valóban haladást jelentett. Az elmúlt mintegy két évszázad nagyobbik részében emberek százmillióinak javult

az életminősége, élettartama, tágultak a lehetőségei, ezért sokan úgy érezték: a fejlődés a társadalmi lét belső tulajdonsága. A 20. század utolsó évtizede óta azonban egyre több okunk volt kételkedni benne, hogy a világ előre megy.

Eközben nemcsak a tankönyvek hasábjain közeledtek egymáshoz a felnőttek és a gyerekek. A mindennapi életben is – miként erre több írásomban is igyekeztem rámutatni – szűnően vannak azok a modernizáció által teremtett körülmények, amelyek lehetővé tették, hogy a gyerekkor a felnőttiségre való felkészülés védett, megkülönböztetett korszaka legyen. A változó feltételek között kétségkívül egyre kevésbé látszik kiszámíthatónak, a tudományos megfigyelés által megragadhatónak a gyerekek fejlődésének menete, vagy az, hogy a felnőttek bánásmódja milyen hatást gyakorol a későbbi viselkedésre. Mi a problémánk tehát a fejlődés nélküli fejlődéslektanokkal? Hiszen csak a létező állapot tükröződik bennük. Az, hogy az aktuálisan létezőt természetből adottnak tekintik. Nemcsak a fejlődésfogalom veszett el, hanem a tudomány nélkülözhetetlen tartozékát jelentő kritikai szellem is.

Hivatkozott irodalom

- Cole, Michael és Sheila R. Cole: (1998): *Fejlődéslektan*. Budapest: Osiris.
- Danziger, Kurt (2009): The Holy Grail of Universality. In *Varieties of Theoretical Psychology*. Thomas Teo et al. (szerk.). Toronto: Captus Press, 2–11. Interneten: <http://www.kurtdanziger.com/Paper%2012.htm>.
- Fodor, Jerry (1975): *The Language of Thought*. New York: Crowell.
- Fodor, Jerry (1981): *Re-representations*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Frye, Douglas (1991): The End of Development. In *Contemporary Constructions of the Child. Essays in Honor of William Kessen*. Frank S. Kessen, Marc H. Bornstein és Arnold J. Sameroff (szerk.). New Jersey, London: Lawrence Erlbaum, 265–279.
- Geert, Paul van: (1991) Theoretical Problems in Developmental Psychology. *Annals of Theoretical Psychology* (7): 1–55.
- Hewstone, Miles és Wolfgang Stroebe (2007 [1988]): *Szociálpszichológia. Európai szemzőgből*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- James, Allison és Alan Prout (szerk.) (1990): *Constructing and Reconstructing Childhood. Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*. Bristol, PA: The Falmer Press.
- Karen, Robert (1994): *Becoming Attached*. London, New York: Warner.
- Kessen, William (1979): The American Child and Other Cultural Inventions. *American Psychologist* 34(10): 815–820.
- Kessen, William (1984): Introduction. The End of the Age of Development. In *Mechanisms of Cognitive Development*. Robert J. Sternberg (szerk.). New York: Freeman, 1–19.
- Kessen, William (1990): *The Rise and Fall of Development*. Worcester, MA: Clark University Press.
- Lamb, Michael E., Ross A. Thompson, William P. Gardner, Eric L. Charnov és David Estes (1984): Security of Infantile Attachment as Assessed in the „Strange Situation”. Its Study and Biological Interpretation. *Behavioral and Brain Sciences* 7(1): 127–147 és 163–171.
- Nelson, Katerine (1991): Concept Development in the Perspective of the Recent History of Developmental Psychology. In *Contemporary Constructions of the Child. Essays in Honor of William Kessen*. Frank S. Kessen, Marc H. Bornstein és Arnold J. Sameroff (szerk.). New Jersey, London: Lawrence Erlbaum, 93–111.
- Nelson, Keith (1991): Varied Domains of Development. A Tale of LAD, MAD, SAD, DAD and RARE and Surprising Events in Our RELMs. In *Contemporary Constructions of the Child. Essays in Honor of William Kessen*. Frank S. Kessen, Marc H. Bornstein és Arnold J. Sameroff (szerk.). New Jersey, London: Lawrence Erlbaum, 123–143.
- Overton, Willis F (1991): The Structure of Developmental Theory. *Annals of Theoretical Psychology* (7): 191–237.
- Sárkány Mihály és Somlai Péter (2004): A haladástól a kontingenciáig. In *Az evolúció elméletei és metaforái a társadalmatudományokban*. Somlai Péter (szerk.). Budapest: Napvilág, 11–53.
- Vajda Zsuzsanna és Kósa Éva (2005): *Neveléslektan*. Budapest: Osiris.
- Vajda, Zsuzsanna (2006): *A gyermek pszichológiai fejlődése*. Budapest: Helikon.
- Valsiner, Jaan (1998): The Development of the Concept of Development. Historical and Epistemological Perspectives. In *Handbook of Child Psychology. Theoretical Models of Human Development. Vol. 1*. William Damon és Richard M. Lerner (szerk.). New York: Wiley, 189–232.